

Tri pisma o Bosni.

Josip Wester.?

I.

Prijatelj, pritrdil si mojemu načrtu, ko sem ti o Binkoštih pravil, da nameravam letošnje počitnice v naši nedavno podržavljeni deželi, v Bosno in Hercegovino. Le žal ti je lahko, da si doma ostal; žal je bilo pa tudi meni, da nisem bil v tvoji družbi, ko sem potoval večidel sam — svoje zveste spremljevalke niti v misel ne jemljem — po mestih in pokrajinah, tebi znanih izza burnega leta 1878., ko si kot čil vojak skušal sladkosti in napore vojne službe. Kako prijetne spomine bi budili v tebi tisti kraji, koder si marširal v solnčni pripeki ali trajnem deževju, kjer si šatoril, kjer si stal na straži ali streljal na nasilnega vstaša; ali pa tudi, kjer si se odpočival, dočim so vrteli tovariši na ražnju mršavega janca ali pa pekli ukradeni krompir po vzoru Jurčičevega Kotarjevega Petra. Zato sem prav tebe tako pogrešal, ker bi znal trenutne vtiske spajati s spomini nedavne preteklosti.

Kaj je to — bore 32 let? Komaj, da se je umaknil en človeški rod s pozorišča in na njega mesto stopil mlajši zarod, ki pa je vzrastle že v vse drugačnih razmerah. Prav nič se nisem začudil, ko sem v Jajcu izvedel, da je bil nekaj dni pred menoj v istem hotelu gospod iz Ljubljane, sedaj upokojeni višji uradnik, ki se je bil nalašč pripeljal obiskat bojišče med Jajcem in Jezerom, kjer se je posebno odlikoval naš kranjski polk. Mešano čuvstvo, nekaka prijetna boleost in otožno zadovoljstvo, mora navdajati moža, ko stopa po brdih in robovih, koder je takrat — bilo je 7. avgusta — hreščalo divje vpitje, kjer so prasketale werndlovke in grmeli topovi gorske baterije; vmes pa si čul ječanje ranjenih in zrl krčevite zgibe umirajočih, stopajoč po ruševini, omočeni s toplo človeško krvjo. Ali bi te ne obšla nekaka prijetna zavest, ko bi se sedaj, nemoten in neopazovan, izprehajal po tistih prostorih, kjer bi te mogoče še tale skala, tistile grm, onole drevo spominjalo vročih trenutkov, ko si življenje ravno tako malo cenil, kakor se nisi bal iz tisočernih cevi preteče smrti?

Prijatelj, oprosti mi! Že sem začel modrovati in sanjariti, še preden sem ti pričel pripovedovati, kdaj in po kateri poti sem do-

spel v Bosno. Nikar ne misli, da te bom mučil z dolgotrajnim opisovanjem vse svoje poti, odkar sem se pri Doberlinu prepeljal na bosenska tla in sem po preteku dvanajstih dni v Sutorini ob Kotorskem zalivu ostavil hercegovsko zemljo. Ne, nočem ti nuditi potopisa, posnetega po kakem Bädekerju, Rennerju ali celo po slovitem našem potopiscu Lavtizarju, ki je dovršen del svoje knjige „Med Jugoslovani“ posvetil tudi Bosni in Hercegovini. Pač pa ti hočem poročati splošno o vtiskih, ki sem jih prinesel s seboj iz teh dveh dežel. Mogoče, da sem zrl marsikaj s preveč subjektivnim pogledom, mogoče, da sem marsikaj važnega prezrl, mogoče ti bom marsikaj tudi nalašč zamolčal, mogoče bo zavito to ali ono v ironijo; a ti, ki si izkušen mož, boš že vedel, kaj sem hotel povedati.

Silno vroče popoldne je bilo 14. julija, ko je vozil hitri vlak po savski ravnini od Zagreba proti bosenski meji. Blagroval sem Hrvata v bregešah in košulji; čim hitreje hodi, čim urneje se kreta, tem več si dela vetra in prepriha s svojo ohlapno obleko. Nam v soparnem kupeju ni bilo mar enolične pokrajine, posejane z bujno turščico ali nasajene z gostimi hrastovimi šumami. Šele onkraj Sunje se prične svet polagoma, pa prav polagoma dvigati. Rad bi bil že zagledal Kozaro planino, prvo bosensko gorovje od te strani; a prevaliti je bilo treba še klanec nad Uno. Končno je prisopihal vlak na višino in se ustavil na samotni postaji. „Kostajnica!“ je zaklical izprevodnik. Skupina fantov, praznje oblečenih, se je usula proti vlaku. Prvi hip sem menil, da je praznik, a skoro sem se zavedel, da je bil ta dan po naše četrtek. Zakaj so ti mladeniči v snežnobelih, lično vezelih srajcah? Bilo jih je dvajset do trideset, v njih spremstvu tudi marsikak očanec, častitljiva mamica in čedna deklica. Častnik sopotnik mi pove, da so to „momci“ naborniki, ki gredo k naboru v Bosanski Novi. Predočil sem si naše fante, ko gredo veseli, za klobukom s kitami rožmarina, razposajeno prepevaje, često od vina umetno navdušeni na nabor. Ti pa tako praznično resni, prej otožni ko veseli! Ali jim je res neznana rekrutovska „poezija“?

Vlak se prične dalje pomikati. Prikaže se mi zaželjena Kozara planina, molče pozdravim novo deželo, ki se skoro razgrne pred menoj. Proga zavije na desno; na levo pa se mi odpre dolina in v njej nepozaben prizor. Motna Una v globini, na nje levem bregu Hrvatska Kostajnica, na videz lično mesto z več cerkvami, nasproti njej pa na desnem bregu Bosanska Kostajnica s prvim minaretom. Kakor pohlevna sestra zre na drugo stran k svoji ponosni pose-

strimi; tu se košati pet močočnih stolpov, tam se ponižno dviga skromen bel minaret.

Vlak hiti navzdol po progi, varno izpeljani na skalnatih obronkih. Veš, katere pokrajine sem se takrat spomnil? Roža, tvojega ljubega Roža. Zakaj, kakor zavije proga od Žihpolja doli nad Dravo proti Svetni vasi, tako je izpeljana ta železna cesta. Samo da nedostaje pokrajini tiste obsežnosti in da ji manjka ozadja takih planin, kakor so naše Karavanke s Košuto in Stolom; zakaj Kozara planina je pač le skromen nadomestek za tako veličasten planinski prospekt.

Doberlin, Novi, Prijedor — povsod pisano vrvenje na postajah, vse v pestrih oblekah. Kako prijetno de očem pogled na to slikovito ubranost! Pri nas pa vse tako enolično otožno. Že če nosi kdo pisano kravato, se mu zdi, da kali dolgočasno resnobo svoje vnajosti. Posebno pa so mi ugajale lične naselbine, ki so se videle ob progi. To veš, da jih ni primerjati našim kmetiškim hišam, najmanj hiše moslimanske. A priznati se mora, da kažejo moslimi v svojih stavbah in v prostoru, kakor so si ga priredili okoli hiše, veliko dobrega okusa. Lesena, belo ometana enonadstropna zgradba s kvadratno osnovo, v pritličju prostorna veža, zgoraj pa rodbinski prostori, žensko bivališče z omreženimi linami, harem, ki velja nam zapadnikom za nekak tajinstven prostor, pač ker našim moškim iz umevnih razlogov ni dostopen, dočim ima za pravega Turčina morda ravno tako malo privlačnosti, kakor je imel staremu Grku njegov „gynaikeion“. Na vrhu pa se končuje s škodlami krita streha v visoko štiristranično piramido. Tako lice ima turška hiša vobče; seveda se begov stan odlikuje od drugih po večji prostornosti; navadno je tudi zidan. Ob vsaki hiši pa je vrt, nasajen z bujnim zelenjem in pisanim cvetjem, tudi sadnega drevja, posebno sliv in orehov, je dosti videti. Skratka: bivališče priča o gospodarju, da ljubi prosto naravo, sveži zrak in žarko solnce, da mu je dom zavetje, obdano z bujnim gajem pisanih cvetk in plodonosnega drevja.

Noč je že legla nad mirno Bosno, ko smo se pripeljali v Banjaluko. Bilo je poldesetih, a na postaji, še bolj pa pred njo je bilo vse živo, kakor da bi bili pričakovali nekaj nenavadnega. A pozneje sem izvedel, da je to le lepa meščanska navada, da se večerna promenada banjaluška zgrinja na železniški postaji ob prihodu zadnjega vlaka. Kakor da bi nam prišlecem delali prostovoljen špalir; tako se mi je zdelo, ko sem, oddavši prtljago hotelskemu uslužbencu, stopal med radoglednimi obrazi. In veš, ženskih obrazov je bilo mnogo več ko moških, a ne zastrtih Turkinj, ampak prav evropsko

radovednih in poletno-lahno — torej skoro pregrešno — oblečenih žensk. Tu sem opazil prvokrat to nenavadno mešanje tipov in noš; zapad in vzhod v najboljšem medsebojnem sporazumu. Že ti prvi vtiski so zadoščali, da sem se zavedel modernosti Banjaluke; kaj šele potem, ko sem prišel v hotel, dobil lično opravljeno sobo, vse električno razsvetljeno! Na vrtu pred hotelom je svirala vojaška godba, za mizami pa visoki častniki z dvema generaloma v sredi ter civilni domačini in tujci obeh spolov. Le tam izza plota je prisluškoval in zapeleval domači „orient“.

Drugo jutro pa se razgrne pred menoj Banjaluka v svitu jasnega dne. Vzel sem si bil s seboj za berilo Andrejkov spis „Slovenski fantje v Bosni . . .“ z namenom, da se na licu mesta poučim in prepričam o tem ali onem dogodku, ki ga pisatelj tako živo in nazorno opisuje. Zato me je še posebno zanimala Banjaluka in nje okolica, ker sem vedel, da so naši vojaki imeli tam dokaj vročega posla s pobunjenimi domačini. Najprej sem hitel ven iz mesta, da bi si ogledal bosensko pokrajino v svežem jutru, in reči ti moram, da sem bil vesel tega izprehoda. Srečaval sem seljake, ki so večidel na vozovih s čilimi konjičili hiteli v mesto po kupčiji; na dobro obdelanih poljih sem opazoval ženjice in ženjce, med njimi pa tudi pomagače v sivih redovniških haljah, menihe iz bližnjega trapistovskega samostana. Na nasprotni strani onkraj ravnine pa se beli frančiškanski samostan Petričevac, v katerega bližini se je 14. avgusta 1878. l. vršila najvažnejša faza banjaluške bitke. Kaj sem videl in čul v trapistovskem samostanu, kjer so me sprejeli s prevljudno prijaznostjo, ti hočem o drugi priliki povedati.

Tu med „molčečimi brati“ sem se seznanil s slučajno tam navzočnim vojaškim zdravnikom, ki mi je na povratku v n esto pravil o tem in onem, med drugim tudi o svojem prijatelju, mojem rojaku, profesorju na banjaluški realki. V kavarni — v evropski kavarni z dunajskimi in peštanskimi listi — smo se popoldne sešli dotlej še neznanci. Prijazni kolega rojak me je takoj povabil na realko in pospremil naju je mohamedanski kolega, profesor fizike in matematike. Veš, ta realka je vzorno urejeno šolsko poslopje; toliko učil še nisem opazil na nobenem našem zavodu; in — mimogrede omenjeno — tako okusno opremljena, s preprogami obložena ravnateljska pisarna, kakor sem jo videl tu pri slučajno odprtih vratih, bi se pri nas smatrala za nedopustno potratnost. Altri paesi — altri costumi. Tudi na zunaj je poslopje impozantno in daleko nadkriljuje svojo okolico. Kakor kontrast mu stoji nasproti onkraj sejmišča

stara citadela: srce turške Banjaluke je bilo nekdam tamkaj, sedaj pa utriplje novo življenje v moderni osemrazredni realki.

Ni moj namen, ti o vsem tako podrobno poročati, a pero mi uhaja, kakor bi ti hotelo vse izdati. Povem naj le še to, da se nas je tisti večer zbralo osem rojakov v hotelski restavraciji in da sem jim imel dosti pripovedovati o dogodkih v domovini. Eden izmed njih se je tako razvnel, da je pri tej priči pričel nabirati za kamen družbe sv. Cirila in Metoda, trdno uverjen, da bodo kmalu tudi banjaluški Slovenci poslali svoj prispevek k prvi tisočici.

Drugo jutro pa z vojaškim avtomobilom proti Jajcu! Prijatelj, obhodil in prevozil sem že dokaj dežel, poznam tudi zanimivosti Švice, a reči ti moram, da se more cesta iz Banjaluke do Jajca, vodeča ves čas ob deročem Vrbasu med skalnatimi rebri in skoro navpičnimi stenami, ki se semtertja odpirajo v rodovitne dolinice, kosati z vsako planinsko cesto naših dežel. In če so ji naredili turistovsko ime „bosenska Mala via“, moram reči, da se ji ta označba dobro prilega. S to cesto je odprla avstrijska uprava velezanimivo in velevažno zvezo med severozapadom in osredjem Bosne. Pomisli! Tam, koder je pred nekaj leti vodila le ozka kozja pot, in še ta ne povsod, tam je zgrajena sedaj moderna cesta z neznatnimi strmci, tako da izlahka drdra po njej težki poštni avtomobil, v katerem je prostora za kakih petnajst oseb. Trikrat se zblížajo Vrbasovi strmi bregovi, da tvorijo tri divje soteske, in preden se pride končno na plano, je treba prodreti še dva predora in premostiti peneči se Vrbas. Za 73 km dolgo progo smo rabili pičle štiri ure; brzim avtomobilistom velja taka hitrina za filistrsko, a nam normalnim turistom se je zdela ta pretresljiva vožnja vsaj prijetna izpremema.

Selišč med potom ni mnogo videti. Kdo neki bi iskal tu prostora domovanju, ko ga ima više gori na planinah in solnčnih brdih dovolj na izbiro? Pač pa sem opazil dve, tri razvaline starih gradov, neme priče temne, bojevite preteklosti. In kmalu onkraj velikega mostu že v bližini Jajca je stara franjevska cerkev Podmiljača, baje najstarejša katoliška cerkev v Bosni. Moj rojak-sopotnik, odličen uradnik v Sarajevu, me je opozoril na to svetišče, češ, tu se shajajo vsako leto o kresu kristjani, katoliki in pravoslavni, iz vse Bosne, in tudi moslimani prihajajo v obilnem številu semkaj na božjo pot. Takrat imajo očetje franjevci obilo posla, da izganjajo obsedenim ljudem hudiča; posebno veliko žensk neki išče rešitve od tega peklenskega zla. To ti morajo biti zanimivi prizori! Seveda le za tiste, ki niso obsedeni.

Avtomobil drdra in buči brezobzirno dalje, kakor bi ne hotelo biti konca sicer naravnih krasot in divjin polne, a vendar za enakomerno vožnjo predolge proge. A kdor hoče poznati Bosno, se mora peljati po tej mestoma v živo skalo vsekani progi. Dobro je pogodil tisti umetnik, ki je izbral za vzorec desetvinarskim znamkam pogled na pokrajino ob Vrbasu.

A še nekaj mora videti vsak, kdor hoče govoriti o Bosni — kraljevo mesto Jajce.

*

Jajce! Če bi ti hotel dostojno poročati o tem biseru zelene Bosne, bi ti moral z vznesenimi besedami slikati romantično krasoto tega mesta. Če bi bil poet, bi moral svoje misli stikati v slavospev, da bi dostojno poslal to zgodovinsko in naravno oblagodarjeno pokrajino. A ker veš, da mi manjka pesniške žilice, kakor tudi marsikateremu naših „poetov“, se zadovolji s skromnim orisom!

Pri zadnjem ovinku krenemo na desno; pred nami se pojavi prizor kakor fata morgana. Doslej smo brzeli med golimi stenami, le semintja smo videli ob cesti ubožno kočo, a zdaj se pred nami dviga belo mesto, vzpenjajoče se od Vrbase, globoko v grapi de-ročega, navkreber ob pobočju zložnega hriba, katerega vrh se končuje v temnosivo trdnjavo. Domislil sem se slike, ko nadporočnik Kalrbacher, stoječ na najvišjem parobku trdnjave, razgrinja zastavo dvoglavim orlom, vojaki pa prožijo vesele salve, češ, Jajce je padlo Jajce je naše! Bilo je to pred dvaintridesetimi leti.

Danes pa je mesto mirno. Povsod po ozkih ulicah je sicez živahno vrvenje, v čaršiji se vztrajno dela, prodaja in kupuje; tu vidiš čevljarje, tkalce, krojače, tam kovače in kleparje, vsakega pri svojem delu, a nikjer ni čuti hrupnega vrišča, nikjer ne opaziš neslane vsiljivosti in zoprne radovednosti, kakor je doživiš, recimo, v malih in velikih laških mestih. Nekaj izbranega, rekel bi elegantnega je v teh skromno ponosnih meščanih.

Ne vem, kako naj bi ti v kratkem — zakaj šele v Jajcu sem in moram že končati — opisal vse zanimivosti. Takole: zamislim se nazaj v svoje udobno bivališče v „Grand hotelu Jajce“ — to ti je res vzorno oskrbovano erarsko podjetje. Tam sem si izbral sobico s pogledom na Vrbas; tam hočem prebiti nekaj brezskrbnih dni „procul negotiis“. Tu bi se dala preživeti pravcata počitniška idila. Zjutraj bi šel najprej na izprehod. Skoz stara mestna vrata Travniška bi šel doli k slapu. To ti je naravni fenomen; sličnega ne najdeš v Bosni, pa tudi drugod, ne vem, ali bi mu našel par. Videl sem

že vse slapove v naših planinah, videl Renskega pri Schaffhausenu, videl nekatere švicarske, a slapa, kakor ga tvori Pliva pri svojem izlivu v divji Vrbas, ne morem nobenemu meni znanih primerjati. Kakih 30 metrov globoko pada valeče se vodovje Plive, razdeljeno v več mogočnih curkov; doli v tolmunu pa se spaja kakor nejevoljno z valovi Vrbasa tako besno, da prše pene in kaplje na vse strani. Pod slapom samim pa, v votlini izdolbeni v vlažnem lehnjaku, lahko najdeš zavetje pred pršečim dežjem ali pa iščeš prilike, da ob primerni solnčni svetlobi zreš skoz zastor igrajoče žive mavrice. —

Kaj mi je pravil star mohamedanec? Da vodi baje izpod slapa skriven hodnik gori v „halvat“, v takozvane katakombe. Tudi jaz sem šel tjakaj. Vhod je dandanes zatvorjen z železnimi vrati. Treba ti je vodnika, da te povede v to podzemeljsko čudo, kakor ga najdeš edino v Jajcu. V živo skalo je vsekana podzemeljska cerkev — vsaj temu namenu je služil brez dvoma ta prostor nekdej. Dobro se loči oltar, loči se zakristija, celo spovednico najde iznajdljiva fantazija. Pod glavno cerkvijo je pa še mala kriptna, ki je baje v zvezi omenjeno duplino pod slapom. Dandanes je ta prostor prazen priča še malo znane zgodovine tega kraljevega mesta.

Druga pot bi me peljala večkrat na staro trdnjavo, seveda le z dovoljenjem vojaškega poveljništva. Zakaj Bosna, dasi mirna, ima vendar še značaj vojaškega gospostva. Tu po bastijah bi se izprehajal ob zahajajočem solncu, tu bi zrl krasoto te nepopisno lepe pokrajine. In muezzinova molitev z minareta bi le blažila sanjavo ubranost, dočim bi jo utegnili motiti trdi koraki vojaške straže v moji bližini.

Na večer pa bi šel doli v idilno kafano. Tam pred mestnimi vrati na otočiču plivskem so pod košatim javorom napravili udobno hladnico. Tjakaj bi si dal prinesiti medeno posodico kave, tam bi si vil cigarete iz domačega tobaka, tam bi sanjaril v pozno noč, dokler bi me hlad šumeče Plive ne pregnal domov. In tu bi našel družbo tujcev, da bi jim pripovedoval o tem in o onem, kar se v Jajcu lahko vidi in — doživi.

Drugo jutro bi pa krenil v cerkev častitih očetov frančiškanov. Tam hranijo v stekleni omari ogrodje zadnjega bosenskega kralja Stjepana Tomaševića, ki mu je dal neizprosni zmagovalec sultan Muhamed II., zavzemši l. 1463. Jajce, odsekati glavo. L. 1888. je našel dr. Truhelka baje pravi grob nesrečnega kralja in v grobu okostje, ki ga čuvajo sedaj franjevci kot svetinjo iz slavne bosenske preteklosti.

Da, burna leta je preživelo Jajce. Videlo je med svojim ozidjem Turke, Madžare, Benečane; hrvaški, ogrski, bosenski kralji in vojvode so si lastili mesto, dokler ni prišlo končno v roke avstrijske armade.

Če pa hočeš videti še krasoto okolice, dragi prijatelj, tedaj pojdi z menoj k Jezeru! Pravzaprav sta dve jezери, eno niže ležeče in manjše, drugo više in večje, skoz obe pa se pretaka rib in rakov bogata Pliva. Konec jezera pa je tipično turško selo Jezero, domovina odličnih, imovitih moslimov. Dve uri hoda imaš do skrajnega konca; tam pa se v lični leseni gostilnici lahko okrepčaš z okusnimi postrvmi ali pikantnimi raki, zaliješ pa si pojedino s pristno hercegovsko „žilavko“ ali „blatino“. Nazaj grede pa obišeš bojišče, kjer je padlo v krvavem spopadu dokaj naših fantov. Skromen kamen med dvema hrastoma priča, kje je nekdam tekla slovenska kri.

Končno se moram posloviti od Jajca. Že čaka na postaji vlak, da me odpelje proti Sarajevu. Skoro inako se mi je storilo, ko sem stopal zadnjikrat skoz starinska mestna vrata, ko mi je za slovo kimal sivi kafedžija in ko sem se še enkrat ozrl na citadelo in na benečanski Lukov stolp in na tajnostno Medved-kulo.

Po železnem mostu prek Plive je zdrčal vlak v jutranji meglici skoz preseko v dolino in Jajce mi je izginilo izpred oči. A nikdar mi ne bo iz spomina!

Vojeslav Molè:

Davnina.

Kedar skrivnostna zliva v vrte se tišina
in poln škrlatnih sanj za lesi gasne dan,
kot bela žena skoz molčanje gre davnina,
kot v snu v somrak spomine seje njena dlan.

In klijejo iz tal spominov rože blede,
ovijajo se belih marmornih stebrov;
med rožami dve senci sanjata besede
opojne, tihe kot večerni šum vrhov.

In klije, klije iz somraka vsa davnina,
vsa bela kakor ljubice blesteča dlan. —
V vrtovih tajnostna razgrinja se tišina,
za lesi je v škrlatnem snu ugasnil dan.

*Priznati sen
"Kedaj" čas
sveta pama*

Tri pisma o Bosni.

Josip Wester.

II.

o ti je bilo vrvenje na véliki sarajevski postaji! Dospel je s severa zadnji večerni vlak po edini progi, ki veže glavno bosensko mesto z monarhijo, ali bolje povedano — z onostransko državno polovico. Lahko si misliš, da je bil cilj skoro vsem potnikom — Sarajevo. Tudi drugod imajo bogato razsvetljene perone, tudi na marsikateri drugi velikomestni postaji pripelje vlak množico potnikov, da jih valovi in mrgoli na vseh dostopnih in prehodnih prostorih, a tako pestrega prizora še nisem zrl na nobeni drugi železniški postaji. Predvsem ti sili v oči dvojnost ali celo trojnost noše: civilna evropska, vojaške uniforme in domača narodna, in vsa ta pestrost se ti zgrinja in preminja pred očmi kakor prizor v kalejdoskopu. Seveda nisem imel namena niti prilike vse to natančneje opazovati, zakaj v skrbeh sem bil radi prenočišča, dasi sem bil še zjutraj brzojavno naročil sobico v prvem hotelu kar za šestdnevno bivanje. A nekaj sem vendar, reči moram, rad in pazljivo motril: deklice, vračajoče se s tritedenskega potovanja, kako so hitele v objem svojim staršem, ki so jih seveda že težko in nestrpno pričakovali.

A zašel sem v „hýsteron“, preden sem ti povedal „próteron“. Ze tisto jutro, ko smo brzeli v avtomobilu ob Vrbasu, smo nedaleč od Banjaluke prehiteli kolono petih ali šestih kočij, v katerih so sedela čedna dekleta v starosti 15—18 let pod nadzorstvom „črnih sester“. Tako namreč imenujejo tam doli šolske sestre nemških katoliških deklinških zavodov, dočim poučujejo v srbskih pravoslavnihih „sive sestre“. Takrat mi je bilo to sicer v vsakem oziru zanimivo srečanje zagonetno; zakaj kaj naj pomeni ta ekspedicija evropsko oblečenih mladih dam v bosenski divjini in še brez moškega spremstva? — Ta dan pa se mi je ponudila prilika, da sem se v kupeju seznanil z nekaterimi teh prijaznih popotnic, in povedale so mi, da se vračajo s svojega počitniškega potovanja. Večidel hčerke sarajevskih uradnikov in trgovcev raznih narodnosti, govoreče povečem nemški, a tudi hrvaški in francoski, gojenke višje deklinške šole, so

napravile lepo zabavno in poučno potovanje prek Hercegovine in Dalmacije v Benetke; odtod po gornjeitalskih mestih in jezerih nazaj prek Trsta, Reke in Zagreba v objem svojih dragih. Ali si že čul kdaj o takem potovanju pri nas? Jedva se prično počitnice, se vda vse nekakemu brezsmotrnemu počivanju. Učitelji potem tožijo, da jim mladina čez počitnice vse pozabi, kar so jim prej s trudom vcepljali. To ni še tako hudo; razsoden učitelj deci v šoli nikoli ne šteje v zlo, če se vrnejo z malo luknjastim znanjem. Tem bolj ga veseli, če jih vidi osveženih obrazov in okrepljenega telesa; tisto potrebno in nepotrebno šolsko znanje se jim itak kmalu vrne. A koliko več si pridobi tisti, ki si je ogledal tuje kraje, posebno take, ki hranijo zgodovinske, kulturne ali naravne zanimivosti! Žal, da ima naša mladina premalo prilike, da bi prišla v širši svet, da ostane nje obzorje spričo tega baš v tisti dobi, ki je najbolj dovzetna za take vtiske in dojme, nekako tesno in omejeno.

Da si ne bi bil brzojavno poskrbel prenočišča, bi ga bil moral v pozni noči po neznanem mestu iskati od hotela do hotela. Zakaj kljub svojim 60.000 prebivalcem ima Sarajevo le dva, kvečemu tri hotele, kjer najde tujec naše vrste zložno bivališče; več je sicer manjših, ki si tudi nadevlejo tako mamljivo ime, še več pa je navadnih „svratišt“, ki pa niso primerna našemu okusu in ne zadoščajo našim zahtevam, čeprav so skromne in radi tega opravičene. Sploh se je najboljšje ravnati po načelu, da si na potovanju poiščeš bivališče boljšega reda, da potem ne doživiš takih neprilik in razočaranj, kakor jih je prav v Sarajevu doživel naš v prvem pismu imenovani potopisec. — Pri izhodu, kjer se je gnetlo kakor pri panjevem žrelcu, ko rojé čebele na svatovski polet, me je čakal hotelski uslužbenec. Moje ime je bila parola, ki mi je zagotovila, da so mi res prihranili sobo in da sem tako rešen zadnje skrbi.

Prvi vtiski, pravijo, da so odločilni; a jaz bi dejal, da ne vselej, posebno takrat ne, če niso dovolj jasni in če se nam javljajo le v podrobnostih in posameznostih, ne pa v celoti. Zato so se mi tudi sarajevske ceste in ulice, vse električno razsvetljene, oživiljene od zaposlenih in brezposelnih šetalcev obojega spola, zdele tako evropsko navadne, da bi po njih lahko sodil, da se peljem skoz moderno mesto, tem bolj, ker smo srečavali tudi polno zasedene vozove električne cestne železnice in ker je imel sprejem v hotelskem vestibulu čisto internacionalen značaj z nemškim sprejemnim jezikom. Pozneje sem občeval seveda po hrvaško; druge turiste sem čul s francosko, angleško in madžarsko govorico; vsak je lahko po

svoje govoril z resnim ravnateljem Srbom ali z uslužnim vratarjem Čehom.

Prva pot drugega jutra me je povedla na grad k „rumeni bastiji“. Sedaj v jutrnjem solncu je pokazalo Sarajevo vse drugačno lice kakor prejšnji večer v umetni razsvetljavi. Po udobno tlakani, dokaj široki Franje Josipa ulici, poleg Čemaluše in Ferhadije ulice glavni prometni progi sarajevski, sem stopal — seveda v družbi svoje neločljive spremljevalke — mimo zanimive zgradbe nove mestne hiše — navkreber po ozkih, vegastih in krivih predmestnih ulicah proti trdnjavskim utrdbam, ki ščitijo na daleč se razprostirajoče mesto. Gotovo se še dobro spominjaš te „rumene bastije“; a tistega 19. avgusta, ko je zaplapolala črnorumena zastava nad zavzetim mestom, ni vladala tam gori taka idilna tišina, ko sedaj v jasnem solnčnem jutru. Kdo ve, kako bi se bilo takrat godilo tujcu, oblečenemu „a la franca“, ki bi bil zašel semkaj med turška domovja? Zdaj pa tak, skoro dolgočasen mir! Pač se je podila po teh ulicah razoglava deca, pred hišami čepé in sedé so se igrali, tudi kaka ženska glava je pokukala med priprtimi vrati, a se naglo zopet skrila, še preden je mogla občutiti pogled radovednega tujca; če pa bi me morala srečati na prostem, je brž potegnila čez glavo vrhnji del krila, da mi je zastrla svoj lepi ali nelepi obraz. Celo roke tako skrbno skrivajo, da vidiš pred seboj le premikajoče se človeško bitje, ne da bi mu mogel prisojati njegove starosti niti sklepati o njega stasu in oblikah. Zdaj pa primerjaj s tem nošo naših žensk v kratkih rokavih in izpodbrečanih krilih, ali pa si predoči brhke Ziljanke na veselem rajanju pod lipo! Ali znajo Turkinje zardevati? Ali jim je sploh treba?

Na vrhu smo, a ne tik bastije, zakaj tam se ne sme postajati, sicer te vojak tam na straži takoj opozori, da je tu trdnjavsko ozemlje, da ne smeš tod okoli stopati, kaj še, da bi hotel risati ali celo fotografirati. No, saj nudijo tudi druge, neprepovedane postojanke krasen pogled na „zlato Bosna-Saraj“. V podolžni kotlini na obeh bregovih Miljačke se širi in vzpenja po zložnih brdih. Dobro de očem ta izmena velikih modernih poslopij in med njimi še malih ličnih domačih stavb; nikjer ni večjih hišnih sklopov, kvečemu, da tvori Čaršija tako enotno zvezo poslopij; a čim dalje ti uhaja pogled h krajnim delom mesta, tem več opaziš med hišami zelenja, vrtov in — pokopališč. Saj veš, da je Turku pokopališče njegov „sveti vrt“, njegov „harem“, da mu je simbol nebeškega veselja in uživanja, da si prav radi tega priredi kos zemljišča v

neposredni bližini svojega doma za posmrtno bivališče. Povsod pa, bodisi sredi mesta med evropskimi palačami ali v predmestjih, kipe k nebu vitki beli minareti, in dosti časa bi jih moral šteti, pa bi se še lahko uštel pri toliki množici in takšni sličnosti. Če pa se ozreš dalje na okoli, opaziš na vrhovih bližnjih gričev, ki obdajajo Sarajevo, komaj vidne zgradbe resnejšega značaja. Tedaj pa se zaveš, da kakor mirno lice ti kaže dandanes to hitro se razvijajoče mesto, tako se utegne v resnem položaju izpremeniti v silno trdnjavo, kateri se neprijatelj brez velikih izgub ne more približati, nikar ga zavzeti. Ko je lani zarožljalo naše orožje, takrat se je Sarajevo — tako mi je pravil zgovoren domačin — v naglici izpremenilo v velikanski vojaški tabor in trojni trdnjavski kolobar krog njega je bil pripravljen za najbolj krvave dogodke. Zakaj „najjstiniteljši pojav moči kake države je ravno vojna“; to je ideja vojne, kakor jo razvija Steinmetz v svoji glasoviti knjigi „Die Philosophie des Krieges“. Kdo naj bi še slavil vojskovodje in junake, če ne bi obenem priznaval potrebnosti in veličastnosti vojne?

Vidiš, zopet sem krenil na stranpotico. Pojdiva rajši z bastije doli po kotanjasti „kaldrmi“! Dohitela sva vrsto čilih konjičev. Pet jih je; drug za drugim stopajo varno po kamenitem tlaku v vedno enaki razdalji. Če pa pogledaš bliže, vidiš, da so zvezani v en „sistem“: prvega rep je namotvozen na drugega vrat, in tako gre do zadnjega. Vsi pa so obloženi z obsežnimi tovari suhega sena, tako da zavzemajo skoro vso ulico, kolikor je je v širino. Tudi ta karavana je namenjena v Čaršijo na semenj.

Čaršija! Sam jo dobro poznaš; zato te nočem muditi s pripovedovanjem in opisovanjem. Kar ti poželi srce ali oko, vse tu lahko vidiš, vse si tu lahko nabaviš. Menda se prvotnost in pristnost turško-slovanskega prometa in domačega obrta ter kupčije ni nikjer verneje ohranila kakor tu po teh ozkih ulicah v nizkih dućanih, kjer je delavnica obenem prodajalnica, kjer je brivnica hkrati kavarna, kjer si lahko kar mimogrede privoščiš še vročega pečenega janjca ali pa si spotoma ohladiš žejo z režnjem sočnate melone. Seveda se opazi med domačim tudi še dosti vpeljanega blaga avstrijskih ali nemških mark; posebno „bezistan“, nekdanje skladišče domače in orientalske robe, je dandanes oskrbljen tudi že z inozemskim blagom iz zapadnih dežel. Iz tega pa še ne izvira, da bi domači obrti propadali; zakaj dokler ostane prosti narod, bodisi krščanski ali muslimski, zvest svojim tradicijam v načinu življenja, toliko časa bodo prevladovali trg domači pridelki in izdelki. Nova vlada pa je tudi takoj

po svojem nastopu uvidela, da je treba deželi ohraniti prvotni značaj njenih umetnoobrtnih izdelkov, in zato je bil že Kállay odredil, da se ustanove zavodi za pospeševanje starih umetnih obrtov, dobro vedoč, da bi se bosensko blago spričo svoje izvirnosti, ličnosti in umetniške vrednosti dobro razpečavalo v svet.

Prav hvaležen sem bil gospodu, sarajevskemu uradniku, ki mi je priporočil obisk teh vladnih atelierjev; še bolj pa me je razveselilo, ko se mi je sam prijazno ponudil za vodnika. Najprej sva si ogledala umetnoobrtno delavnico za inkrustirane in tavširane stvari — ker nimamo svojih izrazov, si pomagajmo s tujimi! Lično iz trde hruševine izrezljani predmeti dobe linearne in figuralne okraske iz tenke zlate ali srebrne žice; ta se vdela v les in nato se ves lik ogladi in ološči, da pride izpod rok spretnega umetnika kot popolna umetnina. To so inkrustacije. Sličen postopek se vrši pri tavširanju, le da se rabi v to svrhu trša snov: medenina, baker, navadno pa jeklo. A to še ni vse; v drugih prostorih vidiš mlade pomočnike, kako kujejo in klepljejo po bakrenih oblikah, da stvari iz njih umetniško izdelane izbukline. Marsikaterega gledalca obide pri tem želja, da bi si to pisano vazo ali oni lesketajoči nož ali kar si že bodi nabavil za spomin sebi ali drugim, ki znajo ceniti vrednost tako skrbno in vzorno izdelanih „nippes“. In še pregloboko mu ni treba seči v denarnico; zakaj v vseh teh zavodih velja načelo: pokrijejo naj se stroški, plača naj se delo, dobiček pa imej — kupec!

Naš Aškerc začenja znano svojo romanco z verzom: „Čilim pester tkè Firduzi“ — Ta pestri čilim mu je bujnih slik in slikovitih prizorov polna perzijska epopeja Šahname. Pesnik primerja najslavitejše delo orientalskega pesnika s pisano preprogo. Dotlej se mi je zdela ta primera malo prisiljena; a zdaj, ko sem doznal v vzornem sarajevskem atelierju krasoto preprog, ko se mi je takorekoč šele porodil zmisel za poznavanje te vrste lepote, moram dejati, da je omenjena primera nad vse izrazita in prikladna. Še več: v umetniško tkani preprogi sami, v nje črtah, slikah in konturah, v soglasju barv in mehki njenega lica je toliko pristne poezije, da se nič ne čudim, če orientalec zametuje naše barvane slike in krasi svoj dom edino s preprogami. Preproge na tleh, preproge na stenah, na divanih, ob oknih — več čarovitosti zna pričarati umetniška roka v to tkano poezijo kakor marsikateri pesnik v svoje dolgovezno besedje. In kakor ima orientalec sploh jako razvit čut za lepo, tako se pojavlja njegov dobri okus posebno v preprogah. Na misel mi prihajajo verzi iz Mažuraničevega Smail-age Čengijića:

„Po čadoru okol u okolo
 razastrti liepi sazi
 i dušeci vrh njih meci
 razkošno se šire, i krepko
 pozivaju na razblude tielo,
 na razblude i na sanak tihi.“

Da, tajna moč žehti iz teh razkošnih čilimov in sagov in dušekov. To sem občutil sam, ko sta nam v solnčnosvetli delavnici dve deklici razgrinjali preprogo za preprogo, volnene in svilene, v raznih velikostih in vzorcih, kar so jih še našli od Posavine dolí do črnogorske meje; turške, arabske, sirske, kavkaške in perzijske, vzorce iz Smirne in Buhare — vse pristno blago, doma spleteno iz barvane volne pod strogim strokovnjaškim nadzorstvom. Tu tko krščanske deklice — ne, tko se le gobelini, — ampak vozljajo te preproge po določenih predlogah; po mesece dni ima dela na enem kosu, za svilnate pa rabi eno dekle — več jih hkrati pri enem kosu tudi delati ne more — po leto dni in še več. Odtod te na videz visoke cene, če ne pomisliš, da je pravzaprav vsak vozal preračunjen in določen, kam da spada. — Postrežni delovodja nam je razložil ves razvoj te industrije v značilnih potezah, — povedal nam je tudi, koliko takega blaga se stke v nemških in francoskih preprogarnah, odkoder ga pošljejo v orientске založnice, da se odondod s perzijsko marko vrne kot izvirno perzijsko nazaj v Evropo. — Tudi za „beze“, to je za fine platnene in svilnate izdelke, s srebrom in zlatom vezene in pretkane, je poseben vladni atelier pod ženskim vodstvom. A ker so tamkaj zaposlene le moslimanke, moškimi posetnikom vstop ni dovoljen; pač pa si sme moški v založnici za gotov denar kupiti tudi teh ženskih proizvodov. Kolika uslužnost!

Bogate kulturnozgodovinske in prirodopisne zbirke bosensko-hercegovinske zemlje pa so nagrmadene v „zemaljskem muzeju“. Nisem videl še izlepa toliko zgodovinskih starin in paleografskih najdb, kakor jih hrani sarajevski muzej; v nečem pa nadkriljuje vse meni doslej znane zbirke, v etnografskih skupinah in folklorskih predmetih. V kakih 12 sobah je zbrana vsa narodna noša obeh dežel, predočena na figurinah in v smotreno aranžiranih sestavah. Butmir in Glasinac sta klasični prazgodovinski grobišči; sploh pa je vse ozemlje še vedno pravi eldorado za arheologa in etnografa. Sedaj se gradi nov muzej, ali pravzaprav kompleks muzejskih poslopij zunaj ob Kolodvorski ulici. Kadar bodo tamkaj vse te sedaj

kar mrgoleče natrpane zbirke pregledno razvrščene in urejene, bode ta muzej ena izmed prvih, če ne prva zanimivost sarajevska. Pred kratkim se je bivši minister Baernreither v delegacijah odločno zavzel za to, da se razširi novi sarajevski muzej v znanstven zavod prve vrste: naj postane institut za proučevanje balkanskih dežel. Sedaj je mnogo kamenitih spomenikov shranjenih v stopnišču in na dvorišču vladnega poslopja, pač, ker jih niso imeli nikamor drugam namestiti. — Zanimiva oseba je tudi muzejski sluga, zgovoren mentor, ki ti ve o vsakem predmetu razborito pripovedovati. Rodom Hrvat iz Kraljevine se je udeležil kot častniški sluga okupacije in je kot „štrafun“ imel priliko spoznati vso deželo. Spričo svoje porabnosti je prišel k muzeju in sedaj ti pozna zbirke bolje ko marsikak diplomiran veščak. Pravil je, kaj da najbolj zanima obiskovalce raznih narodnosti; tako na pr. vzbujajo pozornost Angležev res okusno rezljane preslice in vodirji in frule in gusle, torej predmeti, ki so jim najbolj tuji.

Za bogoslužje ima vsako veroizpovedanje svoje zgradbe; največ je seveda džamij, ki jih mi prav po neturško imenujemo mošeje. Preproste, resne vnanjosti, v čistem zgodnjegotskem slogu je zidana nova katoliška katedrala, ki se v arhitektonskem pogledu bistveno odlikuje od drugih katoliških cerkva, kar sem jih videl v deželi. Naravno; saj v prejšnjih dobah katoliški živelj nikoli ni mogel priti do večje veljave in franjevci, edini predstavitelji duhovščine, niso imeli sredstev, da bi gradili slogovite božje hiše. Bolj ko katedrala mi je ugajala v svoji notranjosti seminarska cerkev, posvečena sv. Cirilu in Metodu. Ta renesančna stavba ima več svetlobe, dočim prepuščajo visoka, a ozka gotska okna skoz barvno steklo le motno svetlobo. Tudi v umetniškem pogledu sem našel tu dokaj zanimivega. Tako sta na obeh krilih križu podobne ladje znameniti sliki Ivekovičevi: „Rastislav, knez moravski, s narodom prima častno sv. Cirila i Metoda u Velehradu“ in druga nasproti: „Ciril in Metod brane pred papom Hadrijanom II. staroslovensko liturgiju, a on ju odobrava.“ Kopiji teh dveh slik bi bili primerni tudi za naše cerkve. Ti pogledi in obrazi in kretnje kardinalov na drugi sliki govore več ko vse besede! Tudi naša rojakinja Kobilčeva je prispevala k proslavi slovanskih blagovestnikov s sliko sv. Metoda in cerkve velegrajske.

Bolj nego nova srbska metropolitanska cerkev z ogromno kupolo me je mikala stara pravoslavna cerkev v Čemaluši ulici. Od zunaj komaj uganeš, da je za tem visokim starinskim zidom skrito

častitljivo starinsko svetišče, ki se je moralo nekdam z verniki vred oprezno skrivati pred nasilnimi dušmani. Vršila se je ravno liturgija, ko sem vstopil med zbrano maloštevilno občino. Votel bas je hreščal izza ikonostasa in mehansko enolično je odmevalo „Gospodine, pomiluj!“

Docela nove vtiske pa sem doživel v Begovi džamiji. Menda ni bosenskega moslima, da ne bi bil opravil kdaj svoje pobožnosti tu v najlepši džamiji slovanskega juga; a tudi ni turista, ki bi ne posetil tega prezanimivega svetišča. Včasih, pravijo, je bil obisk veliko zložnejši; prijavil si se pri hodži in razkazal ti je vse, kar sme videti „neverno“ oko, celo v minaret ti je dovolil splezati, da si si s ptičjega pogleda ogledal pod seboj ležeče mesto. Dandanes pa je strožje; zakaj tujci so to svobodo zlorabljali, in džamijska uprava dovoljuje sedaj vstop le tistim, ki si izposlujejo posebno dovoljenje. Prvikrat v svojem življenju sem imel v roki arabski pisan listek, ki mi je bil za passepartout po džamiji. Nateknili smo čarape in vstopili v svetišče. Več ko vse drugo me je zanimal mladi hodža sam in s tem sem se ves čas razgovarjal o tem in onem, kar se mi je zdelo vredno zvedeti. Prijatelj, ti ne veš, s kako spoštljivostjo je govoril o sivem carju, ki je mesec dni prej obiskal tudi Husrefbegovo džamijo. Kar s prstom je kazal, kje je stal, in je pravil, kako svečano je bilo takrat v svetišču. Že tristo let ni bilo nobenega carja ondi, a zdaj je prišel novi car Franjo Josip. Še ob drugih prilikah sem čul iz ust Bošnjakov, kako blagodejno je vplival cesarjev obisk na občno razpoloženje v narodu, le da so imeli prostaki premalo priložnosti videti carja iz bližine.

Prijatelj, še marsikaj bi ti imel povedati o Sarajevu, a pismo se mi preveč daljša in predolgih moški ne smemo pisati. Torej le še to in ono! Tiste dni so bile tudi seje bosenskega zbora, najmlajše politične korporacije v novi Avstriji. Rojak, ki sem mu bil z doma prinesel prijateljskih pozdravov, mi je kot šef poročevalskega odseka oskrbel vstop na galeriji; prej še sva v elegantnem buffetu bosenskega parlamenta oživila živce s črno kavo, najboljšo, kar se je dobi pod sarajevskim polumesecem. Vstopim na galerijo. Krasna je ta velika dvorana mestne hiše; v mestni hiši namreč se vrše seje mladega parlamenta, v tisti palači, ki predočuje s svojo trikotno osnovo srečno pogojen arhitektonski problem. To je pravi „semeion“ modernega Sarajeva. Kako neprimerna bi bila renesančna zgradba kot predstaviteljica sarajevske avtonomije! Ta mavrsko-bizantinski slog pa, ki so ga z umetniškim umevanjem porabili tu in še pri

nekaterih drugih poslopih, kakor na pr. pri šeriatni šoli, se dobro prilega značaju okolice in njeni zgodovinski tradiciji. — A propos! Saj sem že v veliki dvorani, kjer so zbrani poslanci iz vse dežele, da se posvetujejo o prvem proračunu. Baš je končal vladni poročevalec svoj eksposé — in pričela se je zanimiva debata, v kateri so govorniki posameznih strank označevali svoje stališče napram vladi. Tu ti seveda ne bom pravil o vseh včasih kaj temperamentnih govornikih; le toliko zvedi, da sem čul govoriti blagoglasno srbščino, a z enega mesta na vladnih sedežih tudi slabo lomljeno hrvaščino. Pač pa se je civilni adlatus s svojim jasnim, jednatim in rezkim odgovorom na neke stvarne in osebne očitke pokazal moža na svojem mestu. Sicer pa se je ta seja vršila še mirno in dostojno, a slutil sem že, da visi v ozračju nekaj težkega, ki si bo dalo kmalu duška. In to se je zgodilo že drugi dan: takrat je zastopnik Udruge označil stališče svoje stranke in je s svojo intransigentno izjavo razburil posebno srbske duhove. Takrat bi se mu bila huda godila, — tako mi je pravil očitvidec —, da ga ni ščitil njegov duhovski talar! Odsihdob v saboru ne bilo več pravega miru: stranke so bile razburjene, duhovi ločeni. In kaj vse da se sedaj pripravlja v Bosni, veš itak iz časniških poročil; ne bo lahko vladati v deželi, ki se v njej stika toliko nasprotujočih se interesov.

Ne smem pa pozabiti idile, ki se mi je nudila tam na prostorni galeriji. Pred menoj je sedela skupina duhovnikov: trije franjevci, eden mlajši, dva pa priletna moža z mogočnimi, prav po jugoslovansko zavihanimi brki; dva pravoslavna popa s polno črno brado, ponosni osebi, kakor se Srbom sploh pozna odločna samozavest, in v njih družbi sivolas hodža z belim turbanom na glavi. S kako pazljivostjo so sledili ti možje debati! Seveda je bilo to nekaj novega zanje, ki niso prej še poznali ustavnih naprav. V odmoru pa so se skup pomeknili in med seboj nadaljevali debato, prav prijateljsko se razgovarjaje in razloge „pro“ in „contra“ preudarjaje. Posebno stari franjevec je kaj odločno zagovarjal stališče Zajednice; a vse v mirnem, prijaznem tonu. Ali si moreš pri nas predstavljati tako spoštljivo debato?

* * *

Prijatelj, zdaj bodi pa nama obema dovolj! Noč se je zgrnila nad mestom; prvi krajec plove po temnomodrem nebu. Najprej pojdeva na izprehod po udobni Appelovi cesti ob rahlo šumeči Miljački, nato pa v Bendbaši v domačo kafano. Tam na vrtiču,

motno razsvetljenem od starinskih petrolejk, bova srebrala iz pisanih skodelic kavo, pušila hercegovca ter motrila veselo-mirno življenje, ki se razvija na tak večer ob sanjavi godbi ciganskih gosli. Posamezni gostje in pari prihajajo in odhajajo, nič hrupa, nič pozdravljanja in odzdravljanja. V valčkih Miljačke odseva polumesec, nemi simbol te pokrajinske ubranosti. In tisoči zvezd se nama smehljajo skoz redko kostanjevje; ne poznam jim imena, le Kasiopeja mi je dobra znanka, neizbrisni monogram mojega imena.

Janko Glaser:

Spomin.

Ne boj se, da divji, da strasten tako
nocoj je moj objem —
tako pozabljenja iščemo
razkrinkanim lažem!

Ne boj se, da divje, da strastno tako
zdrobil sem kupo, Pavla —
tako nedosežni, izgubljeni se
prevzetnici nazdravlja! . . .

Ant. Debeljak:

Skrite orgije.

Kot tihi menihi
procesija vitkih topolov sred mraka
ob cesti koraka.

In murne jim urne najela
je za muzikante Noč bela,
da v vetru zdaj rajajo vitki asketi,
objemajo plaho se v plesu razgreti.

Vsa mirna je širna
poljana, kjer smeje zbor lilij se belih:
metulj-lehkoživec skrit v slednji je kelih.
Prižemajo tesno ob grudi se lilij,
ki prosijo, prosijo sladkih nasilij.

*V pravi strdri + je zapomniti
imena "Debeljak"*

Tri pisma o Bosni.

Josip Wester.

III.

Ljubljčan se gre vedrit v Latermanov drevored ali v Tivolski gozd, — na Grad jih le malo hodi, ker je ondi prelep razgled —, vi Celovčani hodite in se vozite k jezeru, kjer se vam nudi preprosta, ali razkošna udobnost, kakršne si pač kdo želi, Sarajevci pa pohitevajo v — Ilidže. Pri nas združujemo s tem imenom pojem moderno opremljenega kopališča, ne da bi vedeli, da je Ilidže Sarajevcu vse to, kar si mora kdo izmed nas iskati po raznih krajih na svetu. Jezera res ni tam, a zato imaš poleg zdravilnih žvepljenih kopeli tudi najprijetnejše hladilno kopališče v Željeznici, čisti rečici, ki teče po sarajevskem polju in so ji v Ilidžu izkopali in opazili obširen basén, kamor se hodi v poletnih mesecih sarajevsko občinstvo trumoma kopat. Sam sem občutil, kako prijetno de taka kopel, in sem lahko opazoval, s kako razposajeno vnemo je sarajevska mladina tekmovala tu v plavanju in telovadbi na orodjih. Prav po starogrškem vzorcu, le da so imeli hlačice na sebi. A tudi za druge športe je tu poskrbljeno: lawn tennis, football in — konjske dirke. Tako je Ilidže Sarajevcem vse obenem: kopališče, letovišče in zabavišče.

Družabno življenje seveda se zgrinja v središču Ilidža, v treh velikih hotelih Austria, Hungaria in Bosna. — Kako dobro služijo latinska imena, da nikogar ne žalijo v narodnem čutu! — Ta poslopja s kritimi promenadnimi hodniki, ki jih v polukrogu med seboj vežejo, tvorijo zanimiv arhitektonski sestav; pred njimi in med njimi pa je skrbno negovan angleški park z belimi poti in stezami. Bilo je popoldne okoli pete ure, ko sem sedel na klop ob glavnem rondôju. Na verandi je svirala vojaška godba, v restavraciji se je zabavala vsakovrstna gospoda, po velikem promenadnem kolobarju pa se je šetalo občinstvo — mimo mene, paznega motrilca. To ti je bila pestra slika! Dame v najnovejših toaletah, šumečih in prosojnih: pariški in dunajski modeli ter ohlapne turške „dimije“; gospodje v svetlih oblekah s „panama“ in „girardi“, domačini v domači noši, s fesi in turbani na glavi; seveda tudi častniki raznih barv in uniform.

Toliko pisanih prizorov za oko; a tudi uho ti je čulo raznojezično zabavo mimo hodečih, prevladoval je nemški in madžarski ton, pri domačih pa blagoglasna srbska govornica. Pred par leti sem čital članek temperamentnega potopisca in sociologa Aleksandra Ularja „Im Brackwasser der Kulturen“. Tam opisuje na čudovito nazoren in hkrati duhovito zabaven način mešanje dveh kultur, evropsko-ruske in azijsko-mongolske, kakor ga je imel priliko opazovati na sibirsko-kineški meji, v trgovskem mestu Kjahti. Kakor se staplja tamkaj dvojna kultura, zapadna in vzhodna, v nesoglasno enoto, tako sem motril tukaj ob tej večerni promenadi slično prelivanje in strinjanje raznih kulturnih elementov. Dovolj mi to primeru, dasi sem segel daleč ponjo!

Gospod, ki me je bil opozoril na sarajevske znamenitosti, me je uvedel v prijetno družbo svojih znancev. Baš v Ilidžu smo se sešli in se namenili k vrelu Bosne. Dobro tri kilometre daleč vodi ravna cesta, pravzaprav senčnata aleja, od Ilidža k vznožju Igmana, izpod katerega vre na dan v tridesetih in še več izvirkih Bosna. Kakor vse kraške vode, izvira tudi ta že z močnim vodovjem, in prav tu, še v studenčnici, je napravila vlada umetno ribarnico, kjer goje plemenite postrvi raznih vrst. Doslej še nisem videl take naprave; tu lahko opazuješ ves razvoj ribe od neznatne ikre do leno plavajoče plemenske matere. Naravno, da je tudi za izletnike poskrbljeno: v restavraciji si naročiš ribo, ki jo sam izbereš, da ti jo pripravijo po tvojem okusu in zahtevi. Tudi naša družba se je pomudila do poznega večera v tem hladnem zatišju in ni mi bilo žal, da sem prišel vanjo. Tako neprisiljena zabava pri nas ni običajna, posebno ne, če čutimo tujca med seboj. Kaj mi je dejala žarnooka, črnolasa Madžarka, izredno zgovorna, a ne besedična dama? Govorila je gladko nemščino, saj je bila vzgojena v nemškem zavodu, a vendar je dejala, da se ne more nikoli tako iskreno izraziti v tem jeziku, češ, da se čuti sama sebi tujo, kadar govori tuj jezik, le kadar govori v materinem jeziku, se more kazati tako, kakršna je v resnici. Kaj bi porekle naše izobraženke, če bi jim kdo v tem oziru kaj očital? In še nekaj, kar glasno priča o njeni narodni samozavesti. Vprašala me je, po kateri progi sem došel v Sarajevo, in ko ji povem, da prek Banjaluke, se je začudila: „Zakaj ne prek Budimpešte?“ Izprva sem hipno zadvomil o njenem geografskem znanju, a ko mi je nadaljevala, da ni lepšega mesta ko Budimpešta, da ni lepše pokrajine ko ogrska pusta, da ni lepše reke ko Donava, sem uvidel, da govori iz nje pravo ogrsko domoljubje. Blagor tistim,

ki lahko tako globoko vzljubijo svojo domovino! Pri nas jo ljubijo pesniki na papirju in politiki v besedah. Ali misliš ti drugače, prijatelj? Izjeme so vsekakor častne.

No mislim drugače
Josip Wester

* * *

Ali si takrat, ko si „karavilil“ na Romanji planini, mislil, da bo v doglednem času stekla ob vznožju te gore železnica, ki bo vezala središče Bosne z njeno vzhodno mejo? Pred štirimi leti so jo dogradili in dozdeva se mi, da sem bil jaz eden izmed prvih slovenskih potnikov, ki se je vozil po tej prezanimivi progi. Kmalu po otvoritvi je bila prinesla, če se ne motim, „Leipziger Ill. Zeitung“ popis te proge, opremljen z raznoličnimi slikami, in bosenska pisateljica Milena Preindlsberger-Mrazovičeva je priredila pesniško nadahnjeno monografijo te v vsakem oziru pomembne pokrajine. In reči ti moram, da bi mi bilo žal, če ne bi bil enega dne porabil za izlet proti srbski meji do Višegrada. Četrť ure pred sedmo smo se odpeljali iz Sarajeva in četrť ure pred poludnem smo izstopili na višegrajski postaji; pet ur za 122 kilometrov dolgo progo je pač manj ko normalna hitrost lokalnega vlaka; kljub temu mi je čas hitro mineval, ker se je nudilo povsod toliko naravnih in tehničnih zanimivosti, da se nisem utegnil dolgočasiti. Lepo sliko je nudilo že Sarajevo samo, obsevano od jutrnjega solnca, zakaj proga se prične dvigati takoj od glavne postaje, tako da lahko pregledaš v velikem loku celo mesto po dolgem. Najprej se vije železna cesta nad Miljačko, ki dere v globoki skalnati grapi; kmalu dospe na obsežno planinsko zelenico z ličnimi letoviškimi stavbami, v Pale, kamor prirejajo Sarajevci radi svoje nedeljske izlete. Na postaji Stambulčići doseže najvišjo lego (940 metrov nad morjem) in prevali hkrati razvodnico med Bosno in Drino. Po drzno izpeljanih vijugah in zavitih predorih drdra vlak navzdol ob šumeči Prači; baš tu lahko zasleduješ, s kolikimi težavami se je imela boriti inženerska tehnika, da je premagala vsakojake zemeljske ovire. Če bi me kdo vprašal za primero, bi ga spomnil istotako grandiozno zgrajene planinske Albulske železnice, ki veže Rensko dolino z Engadinom, in priznati bi mi moral, da sem pravo zadel. Kar ostrmel sem pa, ko sem pri Ustiprači zagledal smaragdnozeleno vodovje Drine. Kakor da bi me bil nevidni duh prenesel v Soško dolino, da bi zrl tam v zelenomodre valove hčere naših planin.

Od tu dalje se vije vlak tesno ob levem bregu Drine po docela neobdelanem svetu. Večji kraji, kakor so Rogatica, „bosenske Atene“,

Goražda in Čajniče, „pravoslavno Marijino Celje“, ostanejo daleč ob strani; onkraj Medjedje priteče v Drino semkaj od turške meje Lim in baš tu pri 110. kilometru premosti proga Drino in se onkraj železnega mostu tik ob vznožju skalnate stene razcepi v dva tira. Dva predora nam zevata nasproti: eden te popelje na turško mejo do Uvca, drugi levi pa do srbske meje v Vardište. Zdaj sta obe progi še zagati, a pride čas, ko bo stekla ena prek Mitrovice do Soluna, druga pa v osrčje Srbije proti Kragujevcu. Essetai émar!

Kakor Jajce, tako ima tudi Višegrad svoj posebni značaj. Pomisli, kako važna je bila nekdanj ta postojanka ob veliki cesti, ki je vezala Stambul z Bosno; tu je bila mejna postaja, tu je bila trdnjava, o katere obsežnosti pričajo še dandanes razvaline turških „karavl“ na sosednjih gričih. Tam v ozadju pa opaziš tudi dandanes na Zlatiboru in Tara-planini stražnice srbskih sosedov. Starigrad, nekdanja akropola višegradska, je zdaj že razrušen pomnik minulih burnih časov; pripovedka pravi, da je kraljevič Marko prebil tu devet težkih let v grajski ječi. Podrtine na levem bregu Drine pričajo, da je stal tamkaj pred stoletji obsežen „karavanseraj“, skladišče za blago in zavetišče popotnikom in kupcem. Le nekaj je ostalo kot neomajen spomenik kulturnega dela glasovitega paše Ahmeda Sokolovića: veličastni kameniti most čez Drino, dolg 170 m, zgrajen v enajstih rtasto zarezanih svodih. Ni treba opazovalcu biti stavbeniku, da uvidi tehnično dovršenost in jakost te zgradbe, ki kljubuje skoro že polučetrto stoletje navalom Drine in uimam časa. Naš slavni rojak Benedikt Kuripešič se je moral l. 1530., kakor pripoveduje v svojem znamenitem „itinerariju“, še z brodom prepeljati prek Drine (most je dal Sokolović zgraditi l. 1571.), dandanes pa najdeš tu že vse prometne udobnosti. Samo hôtela ne morem pohvaliti, ki nudi za dunajsko pretirane cene prav nedunajsko kuhane jedi. Da, še nekaj! Na Drini doli pod mostom so ravno vezali iz obsekanih smrekovih debel mogočne plave; stopil sem k plavcem in začel ž njimi pogovor o njih delu, o plovbi po Drini, o vojakih, o lanski vojni nevarnosti. Kako prijazni in vljudni so ti preprosti ljudje, če govoriš ž njimi v znanem jeziku; koliko bistrih opazk čuješ iz njih ust, kako dobro znajo presojeti upravne in politične razmere! Marsikak poročevalec političnega lista bi jim bil hvaležen za tak interview. — Z mnogimi novimi vtiski sem se v silnem deževju vrnil še tisti dan v svoje sarajevsko zavetje. Naš gori imenovani Kuripešič je rabil s svojim poslanstvom od Ljubljane do Višegrada prilično po isti poti 27 dni, dandanes pa opraviš to pot

zložno v poltretjem dnevu in se med tem v Banjaluki in Sarajevu lahko sladko napiš.

* * *

Prijatelj, tudi o Hercegovini, tej kršni deželi sokolskih junakov, ti moram kaj poročati. Saj kdor je videl le Bosno, še ne pozna Hercegovine, dasi bi kdo menil, da je značaj obeh dežel tako sličen ali celo enoten, kakor se obe njuni imeni izrekata navadno v eni sapi. A treba ti je le čez Ivan-sedlo na meji obeh dežel, da takoj uvidiš razliko. Na bosenski plati lepo obraslo gorovje, dobro obdelovana polja, povsod zelenje in zelenje, a tudi dosti ledine in krčevine; na hercegovskih tleh pa se na mah zaveš, da si visoko v skalnem planinskem svetu. Razjedeni gorski grebeni, strme pečine, vrtoglavi prepadi, vse to opazuješ iz vlaka, ki drči nizdolu po smelo zgrajeni progí prek grozeče Lukove globeli, dokler se končno v Konjicu ne oddahne od naporne planinske poti. Ves čas pa se ti nudi pogled na razdrapane strmine Prenja, najvišjega gorskega sklopa, ko sega s svojimi razritimi vrhovi nad 2100 metrov v višino. A tudi od Konjica dalje je pokrajina še vedno divjeromantična: Neretva je odslej tvoja spremljevalka. Po tisočintisočletnem naporu si je izdolbla in izkopala globoko strugo med strmečim skalovjem in veliko mučnega dela je bilo treba človeku, da je utrl pot kameniti in železni cesti. Kjer pa se dolina malce razširi, tam se je naselil kmet, da obdeluje skopo odmerjeno ped zemlje sebi in — agi. Le pri Jablanici se svet odpre in semkaj je narava pričarala bogato z rastlinjem obdarjeno oazo med kolobar skalnatih planin. A neki pojav daje tej pokrajini poseben znak: bogomilski grobovi. Vidiijo se sicer po raznih krajih Bosne in Hercegovine; najznamenitejši, z napisi in reliefi opremljeni, so shranjeni v sarajevskem muzeju; a tu pod milim nebom videti te neme priče doslej še ne povsem jasne zgodovine Bogomilov navdaje človeka z otožno mislijo na minljivost njih kulturnih teženj: le še v kamenitih rakvah, iz enega kosa izklesanih, se kaže njih burna zgodovina.

Še eno sotesko, kake 3 kilometre dolgi neretljanski defilé, je nam bilo treba prevoziti. Na obeh straneh šume po strmih stenah slapovi v Neretvo, najjačji med njimi je pač takozvano Komadinavrelo, ki prišumi kar ob cesti izpod skale z močnim navalom; cesto so zgradili na dveh mogočnih obokih, da se peneče vodovje podi skoz ti dve odprtini z nevzdržnim padcem v kakih 60 m niže v

grapi tekočo Neretvo. Pogled z vlaka na ta silni pojav naravne moči mi ostane za vedno v spominu.

Čim bolj se bližamo Mostaru, tem huje čutimo južno solnce; tudi rastlinstvo, dasi je redko, spominja na vegetacijo, kakršno vidiš n. pr. na brdih nad Volosko in Reko. Tu že opaziš vinske trte, še bolje pa uspeva druga zel, ki prinaša Hercegovcem ne samo fin užitek, ampak tudi dober zaslužek: tobak. Na poljih so želi pšenico in jo tudi kar na licu mesta mlatili po starodavnem načinu — na gumnu. Na koncu njive nalože v krogu nasad snopov, nanj pa poženo konjiča, ki stopaje in teptaje lušči zrnje iz klasja; ne poznajo ne mlatičev s cepci, ne mlatilnih strojev. Čemu bi uvažali nove naprave, če jim zadoščajo stare? Tudi njih mlini so preprosti, tako da je naš kmetiški mlin že komplicirana tvornica proti taki enosni navpični turbini, ki goni le eden kamen v velikosti priročne žrmlje, kakor se vidijo še kje v skriti štajerski ali zagorski vasi. In kake so staje za drobnico na bregovih Neretve: kjer je izjedla deroča voda peščenčeve stene, da so nastali prevesni prostori, tam je preprosti seljak izbral ugoden prostorček za svojo čedo; ni mu treba ne strehe staviti, ne plota graditi, kar tja v duplino nažene svoje meketalke, da v hladni senci prežvekujejo borno hrano. Da, prvotnost kulture se kaže še v marsičem drugem: kmetiški voz na nizkih kolesih, ves iz lesa brez železnih osi in okovov, te spominja sive davnine, ko še niso poznali železa in kolarske umetnosti. Sploh pa so kola le v ravnih krajih običajna, na strminah in brdih služi Hercegovcu le konj kot tovarna žival.

Po tem ovinku se ustavimo na mostarski postaji. Od Ivan-sedla smo se znatno približali morski gladini (876 m : 60 m); naravna posledica tega je, da ima Mostar v poletnih mesecih povsem tropično vročino; to sem dobro občutil tudi sam, ko sem se opoludne nastanil v dokaj elegantnem erarskem hotelu „Narenta“. Vrtar, mostarski domačin Mohamedove vere, se mi je s svojo nevsiljivo priljudnostjo takoj prikupil; pozneje ti povem, kako mi je razkladal svojo življensko filozofijo.

Prva pot vodi menda vsakega tujca najprej k staremu „rim-skemu mostu“. Gotovo še nisi videl slike Mostara, ki ne bi bil na njej ta zanimivi most upodobljen. Tudi netehnik se zavzame, ko uzre visoko nad bobnečo Neretvo, ki dere globoko v tesni strugi med strmim pečevjem, kakor iz ene skale izklesan, razmerno vitek svod, ki veže oba brega in omogočuje promet med Zahumjem in glavno cesto Tepo. V starih časih je bil ta most — ki je dal baje

celo ime mestu — pomembnejši, nego je dandanes; zakaj sedaj služi le še pešcem, blago in tovari pa se prevažajo po novem železnem Frana Josipa mostu, ki je v svoji konstrukciji sličen sto in sto drugim mostom, kakor jih vidiš lahko povsod. Vzbočeni obliki „rimskega“ mostu se prilega tudi cestišče na njem: treba je iti navkreber, na drugi strani pa navzdol; zdi se ti, da vidiš pred seboj mostarski Rialto. Mamljiv pa je pogled s slemena tega mostu. Prirojeno je človeku, da rad postane nad šumečo vodo in zre v globočino; kaj še tu, ko ti strmi pogled kakih trideset metrov v prepad, po katerem se drevi sinjezeleno valovje divje Neretve. In če si si kupil v pekovskem dućanu hlebček turščičnega kruha in ga drobiš, sloneč na železni ograji, sivim galebom, ki žde doli na čerih ob vodi, doživiš lepši prizor kakor tisti zaljubljeni, ki krmijo na Markovem trgu nadležne laške golobe. To so ti živi aeroplančki, ki frče po zraku semintja, poganjajoč se za vsako trohico kruha, kakor da bi ti v zahvalo hoteli pokazati vse svoje letalne umetnosti. V stavbarskem oziru interesantnejši je pogled na most in njegov drzni obok iz nižine, z brega neretvenega, kamor te povede strma stezica. Izpopolni si ta prizor s tem, da si predočiš na osteh, štrlečih iznad železne obrane na mostu, nataknjene človeške glave — tako se glasi poročilo krvave romantike — in si namisliš v obeh starih stolpih (gradih), ki stražita prehod čez most, preteče puške in topove; stori tako in zasanjal se boš za tristo let nazaj. Če je sploh mogoče pri takem prizoru sanjati!

Vročina je mučno pripekala; blizu mosta sem zašel v ozko ulico in našel tam hladno zavetje. Drugod rabijo dupline ob Neretvi za staje, tu pa si jo je podjetni človeški duh priredil za hladnico, za pivnico, kjer mi je slok „konobar“ postregel z mrzlim pivom. Tako sem se počutil kakor Odisej v Polifemovi votlini, seveda še preden se je vrnil tisti neprijazni gospodar. Dečko, ki se mi je bil ponudil za vodnika, mi je pripovedoval o prijetnostih in zanimivostih Mostara; za svojih šestnajst let je bil izredno prebrisan, saj pa je tudi dovršil par razredov trgovske šole in zdaj o počitnicah dela družbo tujcem; pri tem mu dobro služi vsaj površno znanje nemščine in italijanščine. Da, v Mostaru se že čuti soseščina Dalmacije in obližje italijanske kulture; ljudstvo je nekam bolj priljudno; na ulici me je dečad tudi naberačila, česar v Bosni nisem doživel. Sploh se kaže v vsem več živahnosti in podjetnosti, a pri moških tudi več samozavesti v nastopu in kretnjah: slovanski tip, ogrevan od južnega solnca.

Proti večeru sem šel še enkrat na most; sedaj pa me je prevzela bolj okolica ko neposredna bližina. Tam za Humom je zatonilo solnce in bajna rdečkasta svetloba je bročila robove Huma in na vzhodni strani se dvigujočega Veleža. Mostar sam pa s svojimi rdečimi in sivimi strehami, z mnogobrojnimi minareti, s ponosno srbsko metropolitansko katedralo ob Podveležu, z bujnimi vrtiči med nizkimi hišami tvori pestro, slikovito skupino sredi med kraško sivino. V Neretvo pa šumi Radobolja, razcepljena v stotine curkov, skakalcev, slapov in slapičev, kakor da bi morala napojiti še vse vrtove, preden se požene v objem majke Neretve, odkoder ni več vrnitve. Dobro jo primerja Robert Michel v svojem krasnem opisu Mostara z rokoko-rečico, dočim mu je Neretva barok hercegovske zemlje.

Zvečer pa je prijetno sedeti na hotelskem vrtu, kjer se zbira mostarska družba. Seveda prevladujeta v njej častniška suknja in nemški živelj; zakaj dasi je prenehal v deželi značaj okupacije, vendar bo tudi posihmal tujstvo vsaj v prometnih središčih zavzemalo svoje mesto in hôteli bodo ostali mednarodni, čim bolj bo napredovala turiztika. Želeti pa je, da bi domača uprava prešla v roke domačinov; sedaj, ko imajo svojo ustavo, bodo mogli pokazati, da znajo tudi gospodovati. V marsičem bo kulturni napredek omajal in izpodrinil stare navade in patriarhalne običaje. Da bi le pridržali vse dobro staro in se navzeli dobrega novega! Drznih skokov ne pozna smotreni kulturni razvoj; če pa se dogode, so nevarni. Primer za to mi je povedal moj moslimski znanec, ko sem ga vprašal, kako se čuti v livreji hôtelskega uslužbenca. „Ne dobro; mlad sem še, a sem preživel več ko starec. Ta nova kultura ni za nas. Kako lepo je bilo doma, ko sem poznal le otca in majko in našo hišo in naš vrt! Kadar sem hotel videti svet, sem šel v čaršijo; vsak dan sem pomolil v džamiji; petek je bil moj svetek. — Zdaj sem pa nezadovoljen, bolan, popivam in vse zapravim, kar zaslužim. Moj stari otec bi ne pobral krajcarja, ki bi ga našel na ulici, češ, to ni njegovo, jaz pa bi oropal človeka, če bi se ne bal kazni.“ — Te rane mi je razkrival mladi mož in čutil sem, da govori iskreno, da ni prazno besedičenje, kar mi je povedal. In pristavil je, da je mnogo drugih rojakov istih misli: da so se navzeli od tujcev le slabih razvad, dobrih značajev pa so premalo videli. Ali ni dosti jedra v teh refleksijah?

Drugo jutro sem nameraval izlet k izviru Bune. Dobre volje sem bil, ko sem se prebudil, ne da bi čutil ugrize tistih slaboglasnih

„papadačev“, o katerih pravijo, da marsikomu zagrene bivanje v Mostaru. Treba ti je le malo previdnosti, da zapreš okno, preden napraviš luč, in brez skrbi zaspiš. Hotel sem imeti tovariša za to pot; zakaj deset kronic odriniti izvoščeku, da me popelje tjakaj in nazaj po 13 km dolgi gladki cesti, me ni mikalo; a sopotnika za ta dan tudi ni bilo, dasi sem bil že prejšnji dan povedal vratarju svojo namero. Zato pa mi je dal dober nasvet: Izposodi si kolo, sedi nanje in se odpelji! Rečeno, storjeno. Za eno krono sem si izbral pri mehaniku dobro kolo, se previdno preril skozi tesne ulice in kmalu sem bil na planem, na ravnem Bišćem polju. Srečaval sem seljake, ki so jezdili v mesto; tudi dekleta v narodni noši, nekatera že z evropskimi priveski, sem prehiteval, delavke v veliki tobačni tvornici, ki je na južnem koncu Mostara. Marsikatera čedna Carmen lepe rasti in žarečih oči je bila med njimi. Cesta drži v jugovzhodni smeri prek puste ravnine; le osat bujno poganja, a še ta je v pripeki že orjavel in se posušil. Za dalje časa bi se bil take vožnje naveličal, a tu, ko sem videl pred seboj cilj: strmo steno, ki se dviguje nad selom Blagajem do 200 m navpične višine, so mi noge kaj lahkotno pritiskale, tem laže, ker sem že dolgo pogrešal gibanja te vrste. O poluosmih sem stopil v Blagaju, preprostem hercegovskem selu, raz kolo; a nisem bil še pri izviru Bune. Tja vodi le steza in še za to nisem dobro vedel. Kar se mi približa cicerone v osebi razboritega dečka, mi rade volje prevzame kolo in tako odrineva proti tajnostni steni. Pravim ti: tajnostni; zakaj pred seboj vidiš le velikansko pečino in radoveden si, kam prideš po stezi, na obeh straneh bujno zarasli z gostim šipkovim grmovjem. Že čuješ zamolklo bobnenje, še en ovinek za tobačnim nasadom in — že stojiš pred duplino, iz katere bruha — Buna. Ali ni to onomatopoetično ime za reko, bobnečo z mogočnim navalom iz temne votline?

Ta kraj je moslimom svet; tu je stala tekija (samostan), ki jo je pred leti razrušila ogromna skala, odkrhnivši se od preteče pečine. Derviši so čuvali svetišče, turbo moslimskega svetnika, ki je s svojim slugo vred pokopan tu v odljudnem zatišju. Tudi drugoverci imajo svoje puščavnike in varujejo njih spomin s svetim spoštovanjem. Tik ob turbi (zidanem nadgrobnem spomeniku) je lesena ploščad, odkoder imaš prost pogled v naravni fenomen: pod teboj sinje čista voda, pred teboj temna odprtina kot vhod v podzemlje, nad teboj pa nebotična stena, obletavana od divjih golobov. Da, divji golobje so si izbrali te nedostopne stfimine, kjer se po svoji volji vesele življenja. A zlobni človek jim ne privošči miru: če si si iz-

posloval pri okrožni oblasti dovoljenje, jih smeš streljati, kakor se ti ljubi.

Pazno sem motril veličastni prizor, kar začutim za seboj tretjo osebo. Pristopil je k nama hodža, mož vitkokrepke postave in finih potez v obrazu, in odložil košek pravkar nabranega tobačnega listja. Letos — tako je pravil — bo dobra letina za tobak, a grozdja ne bo nič. No, pravoverci itak ne bodete pogrešali vina — sem si seveda le mislil —, zato bodete pa tem bolj pušili. „Hočeš li pucati?“ me mirno vpraša. — „Ne možem, nemam dozvole.“ — „Imaš li puško? Ja ću ti dati dozvolu.“ — „Nemam puške, ali imam revolver.“ — „Onda pucaj s livorom!“ — In potegnil sem iz skrivnega žepa samokres in sprožil v duplino. Nisem se nadejal takega učinka: ne da bi bi zadel kaj živega, a ta silni odmev in pa nešteta jata golobov, ki se je zaprašila iz svojega skrivališča! Še enkrat sprožim in belo perje završi na sinjo vodo. Lovci bi me pomilovali, češ, z „browningom“ strelja na golobe, a reči ti moram, da se mi drugačna poraba tega orožja v Bosni ni nudila. Da si ojačiš čut varnosti, vzameš s seboj na potovanje samokres; a med naše brate na jugu ti ni treba orožja. Tako varnega se človek malokje čuti ko med njimi; samo da spoštuješ njih osebnost. — Za slovo me je Turčin pogostil s fildžanom kave in mi dovolil vstop v sveti hram, kjer čuva rakev svojega svetca. — Ko sem se vračal, mi je pripovedoval mladi Blagajec o častivrednem šejhu „iz Hindije“, čigar sin je sedanji varuh tega bivališča, zadnji potomec rodu, ki se je bil priselil daleč tam z vzhoda. Kjer se neha zgodovina, se pričinja bajka. — Za spomin sem si utrgal ob poti živordeč cvet šipka; suh je že in mrtev, a živ v spominu.

Po isti cesti sem se vrnil v Mostar in izročil kolo njegovemu lastniku. Ta dan sem si ogledal v mestu še ostale zanimivosti; popoldne pa sem se odpeljal dalje proti jugu. Nekako tesno mi je bilo, ko sem se zadnjič ozrl nazaj na prijazno mesto, v zavesti, da ga najbrž za vedno zapuščam, a tudi, da se bližam koncu svojega potovanja. Da bi ostal kar najdalje na hercegovskih tleh, sem si izbral najdaljšo progo, to je prek Gabele ne na Metković, ampak ob Popovem polju prek Uskoplja ne na Dubrovnik, temveč skoz Sutorino v Ercegnovi, vsega vkup 210 *km*. Res se vleče železna kača, kakor bi je ne hotelo biti konec; vendar se ti nudijo povsod nove slike. Kakor sokolje gnezdo tiči Počitelj, to pristno turško mestece, na skalni rebri; Gabela je zanimiva kot veliko skladišče najboljšega hercegovskega tobaka; tik ob progí opaziš nenavaden spomenik iz

stare dobe: docela ohranjeni rimski tabor Mogorelo. Dr. Patsch, znani bosenski arheolog, ga je odkril in vse zidovje ohranil v prvotni obliki. Tako imamo sedaj tudi v „Novi Avstriji“ rimsko vojaško stavbo, kakor imajo Nemci le še v večjem obsegu svojo „Saalburg“. Enolična je vožnja ob 25 km dolgem Popovem polju; poleti je ta rodovitna, že od narave gnojena zemlja lepo obdelana, na jesen pa se odpro podzemeljske zatvornice in tedaj privre na dan vodovje, ki poplavi vse polje in ga izpremeni v jezero, ob katerem se naselijo pisane jate povodnih in močvirnih ptic.

Prijatelj, veliko bi ti še imel povedati, dosti sem ti ostal na dolgu, a moram končati. Vlak sopiha po kršnem kraškem svetu, iz dalje vidim vrhove Črne gore; hoče se mi zdeti, kakor da se bližamo odljudnemu gorovju, kjer ne bomo mogli več naprej prodirati, kar se mi onkraj Uskoplja odpre nepopisen pogled, kakor pojav drugega sveta. Tedaj bi bil vzkliknil liki Ksenofontovi vojaki: Thalatta, thalatta! — Nekaj oprostilnega je ta prizor, ko se pripelješ iz kraške puščave na gorsko sedlo in ti oko ostrmi na neizmerni gladini — „More slavno ispod Dubrovnika!“ Mikali so me temni vrhovi Orjena, Njeguša, Durmitorja in drugih velikanov mlade kraljevine črnogorske, a za tak izlet v neznane divjine bi mi edina moja zvesta družica — palica krivulja — vendar ne zadostovala. Rajši sem se vdal vabeči veličastnosti sinje Adrije in še tisto noč sem se šetal ob njeni obali tam, kjer iztega Hercegovina v nepremagljivem koprnenju svojo roko tja do njenega nedrja, v Boke Kotorske. In takrat, prijatelj, sem ti poslal prav tako iskren pozdrav, kakor ti ga pošiljam sedaj, ko ta pisma sklepam.

Utva :

Scherzo.

Samotne ure prošlih dni
priplavajo,
v zaljubljeno mi dušico
pritavajo.

Ko v dušici pa srečajo
njegov obraz,
veselo se zasmеjejo
kot on in jaz.